

Euskaltzale eta feminista

Lorea Agirre Dorronsoro

Dibisa

A l'atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona,

de classe baixa i nació oprimida.

I el tèrbol atzur de ser tres voltes rebel.

Maria Mercè Marçal (1)

Euskarak eta feminismoak, harrigarriki, oraintsu arte ez dute bidean elkar topatu. Harrigarriki diogu, batetik bi militantzia horiek gorputz berean gertatzen direlako usu, eta bestetik menderakuntzaren aurkako bi borroka izaki, elkarrenganako antzekotasunak ugariak direlako, bai menperatuak diren moduetan, bai menperatzeak sortzen dituen gorputz subordinatu bezatuetan, eta, baita subordinazioaren aurka sortu behar den eragile eraldatzaile izaeran ere.

Euskal Herriko politikagintzan, hainbat eremutan *statu quo*-aren eraldaketan ari diren gizarte mugimendu eraldatzaileak, sarri, elkarren berri gutxi izan dute, eta are, elkar zapalduz jardun izan dute askotan. Eta, hala ere, garrantzi eta estrategia maila berera ekarri izan dira, hainbatetan, hainbat borroka, nazio askapenarena eta langile mugimenduarena, esate baterako, 60ko hamarkadaren bukaeran.

Garai bertsuan, 70eko hamarkadan, hainbat emakume feminista zapalkuntza hirukoitzaz hitz egiten hasi ziren, eta klaseari eta nazioari beste bat erantsi zioten: emakume izategatiko zapalkuntza, edo gaur egungo hizkerara ekarrita sexu/genero sistemaren araberakoa. Horrela sortu zen Ipar Euskal Herrian EEBA (Euskal Emakumeak Beren Askatasunaren Alde) talde feminista, feminismoa eta abertzaletasuna uztartuko zituen lehen taldea.

Hain zuzen, Angela Davis ekintzaile beltza izango dute erreferentzien artean, eta haren 'Emakumea, arraza eta klasea'(2) liburua, interseksionalitatearen teoriaren oinarriak jartzen dituena (3). Berau da feminismoa problematizatu eta botere eta zapalkuntza sare konplexuetan ezartzeko obra giltzarrietako bat. Arrazagatiko zapalkuntza aipatzen du Davisek, eta nazioagatikoa emakume abertzaleek. Gutasunaren eraikuntza kolektiboarekin zerikusia dute biek hala biek eta baita gutasun horretako eraikuntza indibidualarekin ere. Maila bereko

zapalkuntza eta aldarrikapenak bilakatzen dira.

Beraz, Euskal Herriko feminismoaren ildo batek oso aspalditik du zapalkuntza hirukoitza bere egina. Egia da, harrigarriki egia, sektore horretatik herri edo nazio gisako zapalkuntza oso gutxitan irakurri dela orainsu arte hizkuntza edota hiztun zapalkuntza gisa (4). Harrigarriki diogu, hain justu, gure kasuan menderakuntzarako eremu pribilegiatuenetako bat baita hiztunaren planoa, eta horrenbestez baita erresistentzia eta eraldaketarako eremu pribilegiatua ere (4).

Hizkuntzaren eta hiztunaren planoa oso 'aproposa' da azpiratze mekanismoak aplikatzeko. Hizkuntza bat edo beste erabiltzeak oso ondorio desberdinak izan ditzake indibidualki eta sozialki: hiztun menperatu izatetik hiztun menperatzailea izateraino, eta hiritar subordinatu izatetik hegemoniko izateraino. Beste modu batera ere esan dezakegu: hizkuntza batek edo besteak gizartean leku batean edo bestean kokatzen zaitu, bazterretan edo erdigunean jartzen zaitu. Hizkuntzak herritar eta hiritar gisara eraikitzen gaitu. Herritar gisa gutasun bateko identifikazioa indartzen duelako, eta hiritar gisa gizarte bateko eskubide eta obligazio zibildun kide egiten zaituelako. Eta horrenbestez, hizkuntza bat edo beste erabili eskubidez jantzi edo eskubide gabetzen zaitu. Ez al da berdin-berdin gertatzen sexu-generoaren desberdinkeria aplikazioan ere?

Euskara eta generoa gurutzatzen direnean

Generoak eta hizkuntzak elkar gurutzatzen dute beti, baina are bi hizkuntza baino gehiago dauden gizarteetan, eta hizkuntza horietako bat minorizatua denean. Lotura konplexua eta estua da emakumearen eta hizkuntza minorizatuaren artean. Emakumea eta euskara gurutzatzen direnean prozesu segregatzaile oso bistako bat gertatzen da. Euskararen hautua, gizonezko izan edo emakumezko izan, desberdina dela ikusten hasiak gara. Eta hautu horretan generoarekin lotutako desberdinkeria eta desorekak eragina dute hizkuntzan. Baita ingurune soziolinguistikoak ere, baina baita prestigio eta pribilegioen banaketak ere. Genero aldetik prestigio gabea den herritarrak hizkuntza pribilegiaduna aukeratu ohi du eremu publikora irteteko, esate batera. Ondorio hori, jada, bistaratu zen Teresa del Vallek zuzendutako ikerketa taldeak osatu zuen *Mujer vasca* liburuan (5).

Horrela jasotzen du, baita ere, Elhuyarren 'Nola txertatu genero ikuspegia hizkuntza politikan?' ikerketak (6), hainbat adituk eta hainbat erakundek egindako ikerketei erreferentzia eginez. Esate baterako, emakumeak dira euskara ikasteko edo hobetzeko ahalegin nabarmenagoa egiten dutenak. Lan munduan genero segregazioa izaten da, eta horrekin batera hizkuntzaren 'zonifikazio' bat gertatzen da: emakumeak zerbitzuen sektorean nagusi dira, eta hor euskararen eskakizuna beste sektore batzuetan baino handiagoa da; beraz, emakume batek lan munduan aukera gehiago izan ditzan euskara ezagutzeko presio handiagoa izango du. Beste adibide bat:

oraindik ere, emakumea da transmisioaren giltzarri, ama –eta andereñoa, ama soziala– den heinean, alegia, bere kargu dagoela nagusiki seme-alaben hezkuntza eta ardura, eta horregatik amaren hizkuntza identitateak oraindik ere ia beti aitarenak baino pisu handiagoa du. Alegia, euskararen ardura handiagoa dute oro har ama diren emakume euskaldunek aita diren gizon euskaldunek baino. Hori nabarmen gertatzen da koadriletan gazteek duten hizkuntza joera amarenaren oso antzekoa izan ohi delako. Areago, nerabearen sexuak hizkuntza hautuan ere eragina du. Neska koadrilak egonkorragoak eta itxiagoak dira, emakumea zintzoago eta araei esanekoago izateko hezten delako, eta horrenbestez ikusi da hizkuntza aldaketa edo ordezkapena gutxiagotan gertatzen dela. Mutil koadriletan, aldiz, sozializazioa eta sistemaren esijentzia malguagoa da eta, are, araua puskatzeko aizu sentitzen direlako, harreman gehiago eta irekiagoak dituzte eta hizkuntza aldaketa ere gehiagotan gertatzen da. Beraz, sozializazio moduan eragina du sexuak eta generoak, eta berdin, sozializazio horren hizkuntzan ere.

Hirugarren kasuak dio haur eta nerabezaroan, neskek aisia euskaldunetan gehiago hartzen dutela parte, euskal dantzetan, nabarmena da Hegoaldean bederen, eta horrekin esan liteke nesken euskararen erabilera gehiago sendotzen dela. Mutilak kirol zaleago dira, futbol zaleago bereziki, eta mundu hori, bai gazteen aisia mailan eta bai goi mailako kirol eta ikuskizun eta negozio gisa, euskaratik urrun dago oso. Beraz, esan dezakegu, neskak-dantza-euskara hirukoa lotuta dagoela, eta mutilak-futbola-gaztelera ere bai? Bada bi joera horien artean ere azpimarragarria den ñabardura bat: neskek sozialki prestigiorik ez duen ekimen bat egiten dute (dantza), agian eurretaz espero dena edo antzipatzen zaiena ez delako prestigiodunak izan behar dutela, eta, mutilek, aitzitik, praktika prestigiotsuena aukeratzen dute edo aukerarazten zaie. Lehenago egin dugun galdera hona ekar liteke: genero eta hizkuntza diskriminazioa non birsortzen da, orduan?

Kale erabileran eta Euskaraldian emakumeak gehiengo

Kontua da, hizkuntzaren egoera aztertzeraz goazenean generoa agertzen zaigula bidera. Baieztapen hori mamitzen duten bi gertaera esanguratsu baditugu. Bata: Azken kale erabilera inkestaren datuak eskutan hartu eta argi ikusten da Euskal Herri guztian, bai adin tarte guztietan, bai adin bereko jendearen arteko elkarrizketetan bai adin desberdinekoen artekoetan, emakumeek gizonen baino gehiago erabiltzen dute euskara (7). Biga: Amaitu berri den Euskaraldia egitasmoan 225.0154 lagunek hartu dute parte. Horietatik %62,2a emakumezkoak izan dira. Joera hau ere homogenea izan da lurralde guztian, berdin hirietan edo landa guneeetan, berdin adin tarte guztietan –60 urtetik beherakoan artean bereziki (8).

Zergatik geratzen da hau? Ze arau sozial ditugu hori bultzatzen dutenak? Ze gizarte sistema? Gure gizarteko sexu-genero sistemaren mapa euskararen erabileraren maparen oso antzekoa ez ote da? Euskara al dago emakumezkoak dauden tokian? Tradizionali euskara eta euskararen transmisioa (pribatua, etxekoa bereziki, eta beraz prestigio publiko oso gutxikoa) emakumeei esleitu zaie, gaur egun ere horrela ote da? Emakumeei zaintza lanak egokitu zaizkie eta egokitzen zaizkie gaur egun, euskararen gaineko diskurtsoa ere zaintzaren gainean eraiki dugunez (euskara larri dago, gaixo dago, minorizazio egoeran dago, zaintza behar du...) euskararen zaintza emakumeei esleitzen al diogu beste edozein zaintza lanekin egin bezala? Zaintza eta ahulezia ezaugarri dituen elementuak, hizkuntza gure kasuan, gizonei arrotzago egiten al zaie haren zaintza? Pentsatzen jarraitu beharra dugu zerekin elikatzen garen eta zer elikatzen dugun.

Bistan da hizkuntzak gizartea eraikitzen duela, prozesu indibidual eta kolektiboetan eragiten duela. Alessandro Duranti hizkuntz antropologoak dioen legez, hizkuntza munduarekin harremanetan jartzeko tresna prototipikoa da, eta hitz egitea bitartekaritza ekintza prototipikoa (9). Erronka beraz honako hau da: ulertzea zer modutan hizkuntza den parte eta parte hartzen duen gizarte baten, kolektibo baten edo komunitate baten eraikuntza prozesuan, bere ezaugarri, antolakuntza, produkzioa eta erreprodukzioan; eta, aldi berean, gizatasunaren eta bizitza sozialaren hainbat alderen sinbolo edo errepresentazio denez, nola eragiten duen iruditeria horren produkzioan eta erreprodukzioan. Izan ere, hizkuntzak gizarte harreman, jardun, praktika, uste, hierarkia, botereak eraiki eta erreproduzitzeko errekurtso bat denean, beste tasun askorekin nahas-mahas doa, hala nola generoarekin (berdintasunarekin edo desberdinkeriarekin: feminismoa euskaraz eta euskaratik; edo matxismoa euskaraz eta euskaratik), nortasun nazionalarekin edo lurralde identitatearekin, edo klase sozialarekin, edo hiri-landa tentsioarekin.

Identitatetik justizia sozialera, nauralizazio deseraikiz

Emakume izatea edo ez-gizon izatea identitate kontu bat baino ez da izan denbora askoan, emakume eta ez-gizonen kontu partikular bat, berezkoa, feminismoak justizia sozialaren eta demokraziaren terminoetara ekarri duen arte. Eta hortxe dago partikular izatetik unibertsal izateko saltoaren oinarria.

Sistema menperatzaile horren mekanismo nagusia naturalizazioa da, sexu-generoaren gaian eta hizkuntzarenean, bietan kalkoan aplikatzen dena. Naturalizazioak zera dio: subordinazio egoeran zaude emakume zarelako, ze berezko ezaugarriak dituzu horretarako. Hau da naturaz, biologikoki, jaiotzez, genetikoki zara zaren bezalako, eta ezaugarri horien arabera betetzen dituzun funtzioek botere sarean menpeko eta bazterreko posizioan jartzen zaituzte. Ezin zara aldatu. Esentzia kontua da, emakumetasuna, feminitatea.

Berdin euskaldun bezala: subordinazio egoeran zaude euskaldun zarelako, izan ere euskarak berez dituen ezaugarriek horretara eramaten zaitu, eta ezaugarri horien arabera betetzen dituzun funtzioek botere sarean bazterrean kokatzera eramaten zaitu. Kurioski –ironiaz diogu– emakumeari eta euskarara –beraz hiztunari– erantsi izan zaizkion menperakuntzarako tasunak berberak dira, batzuk esate arren, ahultasuna, txikitasuna, ez-oldarkortasuna, naturaltasuna, ez-razionala izatea, etxekotasuna, bokazio publikorik ez izatea.

Feminismoak subordinaziotik eragile edo agente eraldatzaile izateko lau urrats markatzen ditu: jakin, jabetu, ahaldundu eta boteretu. Jakin, emakumea –edota euskal hiztuna–menpeko egoeran dagoela; jabetu zu zarela menpeko egoeran dagoen emakume hori –edo hiztun hori–edo zure ondoan dagoena; ahaldundu, tresna teoriko-praktikoak landuz menderakuntza egoerei aurre egin ahal izateko. Eta boteretzeak, kolektibo edota gizarte gisa boterearen kudeaketa eta botere harreman justuago eta berdinzaleagoen posibilitatea eta beharra dakar berarekin. Kontzientziazioaren ohiko definiziotik harago doa. Parte hartze politiko formala aberastu eta gainditu egin du, eta eskubide urraketak eta testuinguru politiko eta kultural orokorra aztertu eta eraldaketa proposatzen du.

Euskal hiztunak boteretzea behar du, euskarak boterea behar du, nola emakumeak. Horregatik hiztun eta emakume gisa boteretzeak herritar gisa boteretzea dakar gizarte justuago baten bilaketan. Eta horregatik euskaltzale garelako gara feminista, eta, feminista garelako gara euskaltzale.

(1) Dibisa

Menturari hiru dohain zor dizkiot: emazte sortu izana,

klase sozial apalekoa eta herrialde zapaldukoa.

Eta hiru bider errebelde izateko urdin uherra.

Maria Mercè Marçal (1976)

(Itxaro Bordak itzulia, Susa 2015)

(2) Angela Davisen 1981ean argitaratu zuen *Women, race and class* liburua. 2017an *Emakumeak, arraza eta klasea* euskarako itzulpena jarri zuen plazan Eskafandra kolektibo feministak. Bertan, Angela Davis urte berean kolektibo horretako kideek egin elkarrizketa interesgarria ageri da, euskalduna eta *belztasuna* lotuz..

(3) 'Intersectional feminism' kontzeptua 1989an azaldu zen lehen aldikoz, Kimberlé Crenshaw eskubide zibilen aldeko abokatu amerikarrak erabili zuenean. Kontzeptu horrekin, identitate sozialak, bereziki gutxiengitasun eta gutxiengoaren identitateak, zapalkuntza, menderakuntza eta diskriminazio sistema eta egituren barnean ulertu behar direla teorizatu zuen. Orduanik, espainolez 'feminismo interseccional' eta frantsesez 'féminisme intersectionnel' izendatu izan da. Euskaraz 'feminismo interseksionala' erabili izan da, baina, azken aldian, hainbat feminista euskaldunek 'elkarguneko feminismoa' erabiltzea proposatu eta hobetsi dute. Artikulu honetan azken hori erabiliko da.

(4) Aipagarri da bai Galizian eta Katalunian, hizkuntza eta generoaren arteko lotura, euskaltzaletasunaren eta feminismoaren arteko lotura gurean, Euskal Herrian baino lehenago egin izan dela. Galizian, esate batera, Galiziako Hizkuntz Teknikarien Koordinakundeko lehendakari Nel Vidalek "É incoherente defender la lengua e ser machista"

txiokatu zuen 2012an, gai honen gaineko jardunaldiak egin zituzten garaian. Ikus Argia astekariak hari eginiko elkarrizketa: <https://www.argia.eus/argia-astekaria/2329/nel-vidal-barral>

Katalunian, berriz, aipagarri da Gatamaula kolektibo feministaren diskurtsoa hizkuntzaren gainean, hirugarren olatuko feminismoa deitu korrontearekin lotzen dena bereziki, hau da, Judith Butler filosofoaren identitatearen gaineko teorizazioarekin. Butlerren pentsamendua Eskafrandra Bilduma Feministaren baitan dago euskaratua: *Genero Nahasmendua. Feminismoa eta identitatearen subertsioa* (2018). Kataluniako Gatamaula kolektiboaren pentsamendua *Terra de ningú. Perspectives feministes sobre la independència* (2017, Pol-len argitaletxea) liburuan jasoa dago.

Eta, ezin aipatu gabe utzi, Jakin aldizkariaren 221-222 zenbakia: *Hizkuntza, generoa, klasea eta jatorria elkargunean* (2017).

(5) Teresa del valle (1985): *Mujer vasca. Imagen y realidad*, Bartzelona, Anthropos.

(6) Elhuyar erakundeak *Nola txertatu genero-ikuspegia hizkuntza politikan?* ikerketa egin zuen 2016an. Honatx: <http://www.soziolinguistika.eus/files/Goizargi%20Oruesagasti%20et%20al.pdf>

(7) Soziolinguistika Klusterrak 2017an egindako kale erabileraren datuek hala diote. https://www.berria.eus/paperekoa/1849/014/001/2018-01-17/euskara_emakumeen_hizkuntza.htm

(8) Iparraldeari dagokionean ere, genero ardatzetik begiratuta, emakumeak gehiago izan dira Euskaraldian: Lapurdin %58,8, Nafarroa Beherean %59,6 eta Zuberoan %60. Euskaraldiaren datuak eta analisiak honako txosten honetan dituzu:

https://euskaraldia.eus/wp-content/uploads/2019/01/EUSKARALDIA_ZENBAKITAN.pdf

(9) Alessandro Duranti (1997): *Antropologia lingüística*, Cambridge, Cambridge University Press.